

שורש מחלוקות בית שמאי ובית הלל¹

חלק מן הדברים
מבוסס על מה
ששמעתי ממורי
ורבותי.

דרך ידועה בלימוד דברי חז"ל היא, להקיף מספר מחלוקות של אותם החולקים במבט כולל, ולא להצטמצם בעיסוק בכל מחלוקת בפני עצמה. הנחת היסוד של דרך זו היא, שהמחלוקות נובעות משורש פנימי, אשר בא לידי ביטוי לא רק בנושא הנידון אלא גם בנושאים נוספים. במאמר זה, ברצוני ללכת בדרך זו, ולהציע שורש פנימי השוזר מחלוקות רבות של בית שמאי ובית הלל.

אולם קודם שאנו ניגשים לעבודה בדרך זו, עלינו לזכור, שייתכן בהחלט שישנן מחלוקות הנובעות מסיבות מקומיות, ואינן קשורות לשורש שחשפנו במחלוקות אחרות². לפיכך, אל לנו להיכנס לדחקים על מנת לקשר כל מחלוקת ומחלוקת לשורש שאנו מציעים.

עלינו להקדים הקדמה נוספת, השייכת באופן ספציפי למחלוקת בית שמאי ובית הלל. שהרי, הגמרא בסנהדרין (פח ע"ב) אומרת: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן, רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות". משמע, לכאורה, שהסיבה למחלוקות ב"ש וב"ה היתה שיבוש המסורת בלבד, ואם כן אין כל מקום לחפש שורש פנימי למחלוקות אלו.

אולם הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות³ מסביר את דברי הגמרא באופן שונה מן ההבנה הפשטנית:

אבל אומרים "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל" – עניין דבר זה ברור מאוד. כי שני אנשים שהם שווים בהבנה ובעיון וכידועת הכללים שלמדים מהם, לא תהיה ביניהם מחלוקת כמה שלומדים באחת המידות בשום פנים, ואם תהיה – תהיה מועטת. כמו שלא מצאנו מחלוקת בין שמאי והלל אלא בהלכות אחדות, לפי שדרכי למודם בכל מה שהיו לומדים אותו באחת המידות היו קרובים זה לזה, וגם הכללים הנכונים שהיו אצל זה היו אצל השני. וכאשר נתמעט לימוד

- 1 ניתן לעיין גם בספרו של הרב זוין "לאור ההלכה" בו עוסק בנושא זה.
- 2 לדוגמה – עיין בר"ה יד ע"א, בתוד"ה "באחד", שהסבירו את מחלוקת ב"ש וב"ה על מועד ראש השנה לאילנות, שהיא מחלוקת מציאותית על זמן החנטה, ואם כן, בפשטות אין לחפש לה שורש פנימי.
- 3 עמוד י"א במהדורת הרב קאפח – בתוספת פיסוק, וכתוב מלא.

תלמידיהם, ונחלשו אצלם דרכי הדין בהשוואה לשמואי וההלל רבותיהם, נפלה מחלוקת ביניהם בשעת המשא ומתן בהרבה עניינים, לפי שכל אחד מהם דין-לפי כח שכלו ולפי הכללים הידועים לו... ועל אופן זה נפלה מחלוקת, לא שטענו בקבלתם וקבלת האחד אמת והשני בטלה. וכמה ברורים דברים אלה למי שמתבונן בהם, וכמה גדול היסוד הזה בתורה.

כלומר, שהסיבה למחלוקות ב"ש וב"ה אינה שיבוש בהעברת המסורת, אלא מחלוקת בסברה, ואם כן יש מקום לחפש עקביות ולמצוא את שורש מחלוקותיהם. וכעת נעבור לעסוק במחלוקות עצמן:

במסכת שבת (דף כא ע"ב) נחלקו ב"ה וב"ש לגבי נרות חנוכה, האם מוסיף והולך או פוחת והולך:

ב"ש אומרים: "יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך". וב"ה אומרים: "יום ראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך".

הגר"ח סולובייצ'יק⁴ מסביר מחלוקת זו, שגם לדעת ב"ש וגם לדעת ב"ה השמן הספיק לשמונה ימים, אך ב"ש סוברים שצריך להסתכל על הנס בצורה שמיימית, כלומר להסתכל על הנס כמו שהוא היה כלפי שמיא, וכלפי שמיא היה ידוע מראש כמה זמן ידלק השמן, ובכל יום פחתה איכות השמן ממה שהיה בתחילה, ולכן ב"ש סוברים שפוחת והולך. לעומת זאת, ב"ה סוברים, שצריך לראות את המציאות כפי שהיא על הארץ, ומבחינת הארץ, בכל יום אנו נתגלה בפועל עוד ועוד מהנס, ולכן מוסיף והולך כל יום ויום. השורש שאנו רואים כאן הוא, שב"ש מסתכלים על המציאות מנקודת המבט השמיימית, ואילו ב"ה מסתכלים מנקודת המבט השמיימית, ואילו ב"ה מסתכלים מנקודת המבט של העולם הזה. ננסה לראות שורש זה במחלוקות נוספות.

במס' חגיגה (דף יב ע"א) ישנה מחלוקת בין ב"ש לב"ה, האם שמים נבראו תחילה או הארץ נבראה תחילה:

ב"ש אומרים: "שמים נבראו תחילה ואח"כ נבראת הארץ", שנאמר "בראשית ברא א-לוהים את השמים ואת הארץ". וב"ה אומרים: "ארץ נבראת תחילה ואח"כ שמים", שנאמר: "ביום עשות ה' א-לוהים ארץ ושמים". אמר להם ב"ה לב"ש: "לדבריכם, אדם בונה עלייה ואח"כ בונה בית?!" - שנאמר 'הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה!'" אמר להם ב"ש לב"ה: לדבריכם, אדם עושה שרפרף ואח"כ עושה כיסא? שנאמר 'השמים כסאי והארץ הדום רגלי!'"

אם נתבונן במחלוקת היטב, נוכל לראות שהמחלוקת היא מחלוקת עקרונית ולא מחלוקת על זמן יצירת השמים והארץ בלבד. ב"ש מביאים לשיטתם דוגמא של כיסא ושרפרף, שהשרפרף בא כדי לשרת את הכיסא. כלומר: הארץ באה כדי לשרת את

4 כך מופיע בשמו בספר "מועדים בהלכה", עמוד קנ"ח.

שורש מחלוקות בית שמאי ובית הלל

השמים, וממילא היא גם תיעשה בהתאם לשמים, ולכן שמים נבראו תחילה⁵. ואילו ב"ה סוברים שהשמים והארץ הם ביחס של בית ועליה כלומר: הם שני דברים שלכל אחד מהם יש זכות קיום עצמית, ולכן אפשר שהארץ תיעשה לפני השמים.

ידוע הסיפור במסכת שבת (דף לא ע"א):

נכרי אחד בא לפני שמאי, אמר לו: "גייירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת". דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל – גייריה, אמר לו: "דעלך סני לחברך לא תעביד, זו היא כל התורה כולה. ואידך – פירושה היא. זיל נמור".

גם סיפור זה יכולים אנו לקשר אל השורש שאמרנו. ב"ש דורשים מהאדם שיעלה ויגיע אל התורה, ואם לא יעשה כן, לא יוכל להגיע אליה, ולכן דוחף אותו שמאי באמת הבנין שבידו. לעומת זאת ב"ה מורידים את התורה אל האדם, ומשום שהלל יודע שאם לא יפתח לו פתח אז לא יגיע אל התורה כלל, מוכן הוא לפתוח לו במשפט אחד, וזאת כמובן במגמה שבהמשך ילמד את הכל.

בגמרא בגיטין (דף נה ע"א) מופיע:

גזל מריש (=קורה) ובנאו בכירה (=כית גדול) – ב"ש אומרים: "מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו", וב"ה אומרים: "איך לו אלא דמי מריש בלבד, משום תקנת השבין".

גם במחלוקת זו אנו יכולים לראות את שורש המחלוקת שהזכרנו לעיל, שכן גם לב"ה וגם לב"ש מעיקר הדין צריך להחזיר את הקורה עצמה, אבל ב"ש נשארים בדין העקרוני, השמיימי, ולכן הם מצריכים שיפרק את כל הבניין. לעומת זאת, ב"ה מתחשבים במציאות הארצית, שיקשה מאוד על הגזלנים לשוב בתשובה אם יצטרכו להפסיד כל כך הרבה, ולפיכך אינם מצריכים שיפרק את הבית, אלא יחזיר את הדמים בלבד.

במס' אבות דרבי נתן (ב', ט) מופיע:

זהעמידו תלמידים הרבה – שב"ש אומרים: "אל ישנה אדם, אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר", וב"ה אומרים: "לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקדו לתלמוד תורה, ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים".

במחלוקת זו אפשר לראות, שב"ש מוכנים ללמד רק למי שיש לו פוטנציאל לשלמות של תורה, שיש לו את כל התנאים הגשמיים והרוחניים להתעלות בתורה. ואילו

5 כך גם נראה מפירוש רש"י שם: "שארף = לרגל, וכסא – לישוב. על כרחך, הכסא עשוי תחלה, ולפי גובה הכסא הוא מולקן השארף".

ב"ה מכירים בכך שהעולם חסר ולא מושלם, ולשיטתם גם מתוך תנאים חסרים יכול לצמוח תלמיד חכם גדול.

ניתן לדייק דיוק נוסף – ב"ה אינם מצפים דווקא לשלמות של תורה, אלא למידות טובות – "צדיקים חסידים וכשרים". כלומר: עצם הפנייה לדרך הישר כבר מצדיקה את ההשקעה בתלמיד גם אם אין לו את כל התנאים להצלחה מלאה בתורה.

במסכת כתובות (דף טז ע"ב) נחלקו ב"ש וב"ה:

כיצד מרקדין לפני הכלה? – ב"ש אומרים: "כלה כמות שהיא", וב"ה אומרים: "כלה נאה וחסודה". אמרו להם ב"ש לב"ה: "הרי שהיתה חוננת או סומא. אומרים לה כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה מדבר שקר תרחק!" אמרו להם ב"ה לב"ש: "לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק – ישבחנו בעיניו או ינננו בעיניו? הוי אומר – ישבחנו בעיניו!" מכאן אמרו חכמים: "לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות".

לכאורה עדיין נשאלת השאלה לפי ב"ה, הרי זה שקר, והא כיצד אפשר לשקר?! ואפשר לענות שתי תשובות:

א. גם לדברי ב"ה ניתן לומר שאין זה שקר, אלא בעיני בעלה היא באמת כלה נאה וחסודה (כך נראה מדברי המהר"ל והמהרש"א שם).
 ב. הסבר נוסף שאפשר להסביר, ולעני"ד הסבר זה מתיישב יותר בלשון הברייתא, הוא שב"ה סוברים שהערך של דעת מעורבת עם הבריות זאת מעלה גבוהה יותר מאשר האמת, ולכן אפשר לשנות מהאמת בכדי להגיע לשלום, שהוא במעלה גבוהה יותר. לב"ש, לעומת זאת, ערך האמת גובר על כל ערך אחר.

פירוש זה משתלב עם שורש מחלוקתם כפי שהסברנו קודם לכן, דהיינו, שב"ה סוברים שערך האמת נדחה מפני ערכים אנושיים שבין אדם לחברו, כגון שמחת כלה, ואילו לב"ש אי אפשר לשנות בשום אופן מהאמת המוחלטת.

קעת נעבור לממשיכיהם בדור הבא, שהם ר' אליעזר ורבי יהושע⁶, וננסה להבין כמה ממחלוקותיהם על פי אותו העיקרון.

במס' פסחים (דף סח ע"ב) נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע לגבי שמחת יום-טוב:

רבי אליעזר אומר: "אין לו לאדם ביום טוב, אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה". ר' יהושע אומר: "חלקהו – חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש".

גם במחלוקת זו אפשר להבין שהשורש הוא מהותי. רבי אליעזר מפצל בין התחומים, וטוען שצריך או אכילה ושתיה או לימוד תורה, ולא שייך לשלב את שני

6 כפי שמשמע בירושלמי במסכת שביעית פרק ט' הלכה ו': ר' אליעזר שמותי הוא, כלומר מתלמידיו של ב"ש.

שורש מחלוקות בית שמאי ובית הלל

הדברים ביחד. ואילו ר' יהושע סובר שגם תלמיד-חכם מבטא את שמחת היום-טוב שלו גם על ידי אכילה ושתייה אף על פי שהם דברים גשמיים, ואפשר לשלב בין הדברים.

במס' בבא מציעא (דף נט ע"ב) נחלקו רבי אליעזר וחכמים לגבי תנורו של עכנאי (תנור הבנוי מחוליות חוליות שביניהן חול ומצופה בטיט) ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. בהמשך הגמרא מופיע:

תנא, באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: "אם הלכה כמותי הרוב זה יוכיח" – נעקר הרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה ארבע מאות אמה. אמרו לו: "איך מביאין ראייה מן התרוב". חזר ואמר להם: "אם הלכה כמותי אמת המים יוכיחו" – חזרו אמת המים לאחריהם. אמרו לו: "איך מביאין ראייה מאמת המים". חזר ואמר להם: "אם הלכה כמותי כותלי בית המדרש יוכיחו" – הטו כותלי בית המדרש ליפול. נער בהם רבי יהושע, אמר להם: "אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אתם מה טיבכם?" – לא נפלו, מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו, מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדיין טיין ועומדין. חזר ואמר להם: "אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו" – יצאה בת קול ואמרה: "מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום?". עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא"...

בסיפור זה אנו רואים, שרבי אליעזר מביא את הוכחותיו על ידי ניסים, כלומר: האמת היא דבר שמיימי, ולכן מהשמים יוכיחו עם מי הצדק. ואילו רבי יהושע אינו מתייחס לכל הניסים שמביא רבי אליעזר, ואף אינו משגיח בבת הקול, אע"פ שלכאורה היא מראה את הצדק בירור, וזאת בנימוק שילא בשמים היא, וכמו שמבואר בהמשך הגמרא, שכבר ניתנה תורה בסיני ובה כתוב "אחרי רבים להטות", וזה כפי שהסברנו לעיל, שרבי יהושע סובר שצריך ללכת לפי מה שנקבע בארץ.

בירושלמי במסכת תענית (פ"א הל' א', דף ב ע"ב) נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע כיצד תגיע הגאולה⁷:

רבי אליעזר אומר: "אם אין ישראל עושין תשובה אין ננאלין לעולם, שנאמר: 'בשובה ונחת תושעון' (ישעיה ל', טו)".

אמר לו רבי יהושע: "וכי יעמדו ישראל ולא יעשו תשובה, אינן ננאלין לעולם?"
אמר לו רבי אליעזר: "הקב"ה מעמיד עליהן מלך קשה כהמך, ומיד הן עושין תשובה והן ננאלין. מאי טעמא? 'ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע' (ירמיה ל', ז)".

גם במחלוקת זו אפשר לראות את השורש שהצגנו לעיל. ר' אליעזר סובר, שרק אם עם ישראל יגיע למצב של שלמות, יעשו תשובה – הם יגאלו. לעומת זאת ר' יהושע

7 בתלמוד הבבלי (מסכת סנהדרין דף צו ע"ב) מופיעה המחלוקת באופן דומה, אך גרסת הירושלמי נראית ברורה יותר.

טוען שהגאולה יכולה להגיע גם במצב בלתי שלם, ויתכן שעם ישראל לא יעשה תשובה ובכל זאת יגאלו.

אם נעיין נוכל למצוא שורש זה גם במחלוקות בדורות הבאים.

ידועה המחלוקת בין רבי ישמעאל ורבי שמעון בן יוחאי במסכת ברכות (דף לה ע"ב):

"ואספת דגנך" – "הנהג בהם מנהג דרך ארץ", דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחאי אומר: "אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורח בשעת הרוח – תורה מה תהא עליה? אלא, בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית ע"י אחרים, שנאמר: 'ועמדו זרים ורעו צאנכם' וכו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית ע"י עצמן, שנאמר 'ואספת דגנך' ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידך, שנאמר 'ועבדת את אויבך' וכו'". אמר אביי: "הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידך, כרשב"י ולא עלתה בידך".

יש לקשר מחלוקת זו עם תיאור יציאתנו של רשב"י מהמערה:

נפקו, חזו אינשי דקא כרבי וזרעי⁸... אמר: "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה?" – כל מקום שנותנין עיניהם מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה: "להחריב עולמי יצאתם?! – חיורו למערתכם".

(שבת לג ע"ב)

דמותו של רשב"י, כפי שאנו מוצאים במקורות אלו, היא דמות הדורשת מן העולם דרישות שמיימיות ואיננה מוכנה לקבל את המציאות הארצית כפי שהיא. ולכן, אף על פי שבעולם שלנו לא יתכן שאדם ילמד כל היום ללא עיסוק בפרנסה, דורש זאת רבי שמעון בן יוחאי. לעומת זאת, רבי ישמעאל שמתחשב במציאות, שהעולם שלנו אינו יכול להתקיים בצורה זו, ולכן משלב בין שני הדברים.

כעת, לאחר שהתבוננו במחלוקות והצלחנו לגלות שורש מהותי, ניתן להבין עניין נוסף המופיע במקובלים (לפי הרב זוין בספרו "לאור ההלכה"), שלעתיד לבא תהיה הלכה כב"ש. לפי דברינו עניין זה מובן, שהרי לעתיד לבא, נזכה לכך שתשתנה המציאות למציאות שמיימית, אידיאלית, כדאיתא בנביא (ישעיהו י"א, ט): "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודשי כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"⁹.

8 - (יצאו, ראו אנשים שחורשים וזורעים).

9 תודה רבה לרב שמואל אריאל שסייע לי מאוד בכתיבת המאמר.